

ՉԻՆԳԻԶ ԱՅԹՄԱՏՈՎ

Համիլա

Անհասկացողուն

որդու հետ

Ծերուկ Չորդունը տուն վերադարձավ ինչ-որ անհասկանալի տեսքով: Գուցե շփոթված ու անհանգիստ էր, գուցե, ընդհակառակը, ճնշված ու տխուր, մի խոսքով՝ կինն անմիջապես հպակացավ՝ նրան ինչ-որ բան է պատահել: Եվ երբ իմացավ, թե բանն ինչ է, այնքան վարմացավ, որ

չգիտեր ինչ անել: Չորդունը տարօրինակ մի բան էր ստածել, որը ողջամիտ հայացք ունենալու դեպքում կարող էր ծերունական խենթություն, անստություն թվալ, ինչ ուզում եք, բայց ոչ երբեք սթափ դատող մարդու արարք:

Ծերուկը մի տղա էր ունեցել, որը քսան տարի առաջ ռազմաճակատում գոհվել էր: Նա գոհվել էր բոլորովին ջահել, և Չորդունից՝ իրենից բացի, թերևս ոչ ոք նրան սպես չէր հիշում: Եվ ինքը Չորդունն էլ, ինչքան ժամանակ որ միասին ապրում են, կարծես թե երբեք նրա մասին չէր խոսել: Եվ ահա հանկարծ ծերուկը վճռել է գնալ այնտեղ, որտեղ պատերազմից առաջ տղան աշխատել էր որպես ուսուցիչ:

— Ինձ շարունակ թվում է, որ նա կենդանի է, որ հիմա էլ կարծես թե այնտեղ է: Սիրտս քաշում է ինձ այնտեղ, ուզում եմ նրան տեսնել, — ասաց ծերուկը:

Կրնը ահով նայեց նրան, սկզբում ուզեց ծաղրուծանակ անել. «Սեղիք գլխի՞դ է, չե՞ս գժվել», — բայց ժամանակին զսպեց իրեն: Այն բոլորից, թե ինչպես էին ավել այդ խոսքերը, ինչպես սովորական ու հանգիստ էին նայում նրա աչքերը, ձայնի համոզվածության ու ճշմարտացիության հնչեղանակից կլինը հասկացավ, որ մարդն այդ ասաց միանգամայն լուրջ և իհարկե, դատողությունը տեղն է: Նա այդ րոպեին կգաց, որ ամուսնու ցանկության ամբողջ անհետթեթոթյամբ հանդերձ, ծերացած, դարչնագույն դեմքով, բարի աչքերի կնճռապատ կկոցումով, ճերմակահեր մորուքով, մեծ ձկների նման ծնկներին հանգչող խոշոր, հոգևած ձեռքերով այդ մարդու խոսքը՝ երեխայի խոսքի նման կարելը հանցանք կլիներ:

— Եղ դեպքում ինչու՞ ավելի առաջ չէիր գնում, — պոռոչությամբ հարցրեց նա:

— Չգիտեմ, — հոգոց հանելով պատասխանեց Չորդունը: — Իսկ հիմա ահա քաշում է: Քանի կենդանի եմ, սեռք է գնամ էնտեղ, սիրտս էղպես է ատում: Վաղը լուսաբացին կգնամ:

— Դու զիտես, քո գործն է:

Նա ենթադրում էր, թե ծերուկը կփոշմանի: Իսկապես, ինչի՞ համար է գնում, ի՞նչ պիտի գտնի այնտեղ հիմա, հեռավոր անծանոթ ախլում, ի՞նչ պիտի տեսնի: Բայց նրա սպասելիքները չարդարացան: Չորդունի մտքովն էլ չէր անցնում մտադրությունը փոխել:

Կոնդի տակի գյուղը վաղուց արդեն քնել էր, բոլոր լուսամուտները խավար էին, և միայն Չորդոնի տանն էր մերթ ընդ մերթ լույս վառվում: Ծերուկը ուղղակի հանգիստ չէր գտնում: Գիշերվա ընթացքում մի քանի անգամ վեր կացավ. հագնվեց, բակ դուրս եկավ և ամեն անգամ ձիու մտորին կես խուրձ առվույտ նետեց: Այն էլ ոչ թե սրտահական խուրձ, այլ ամենալավը, առաջին խոտհարքի առվույտ: Իսկ դրա համար չէր սպասուել ժամանակից առաջ քանդել մարագի կտրին դարսած խոտը: Ուրիշ անգամ նա դժվար թե այդպիսի ջոայլություն թույլ տար իրեն, մինչև ձմեռ երբեք իրեն թույլ չէր տալիս խոտին ձեռք տալ, և՛ կոպը, և՛ ձին քշում էր արածելու խրճիթների ետևը, ամայացած բանջարանոցներում, աշնանախոտերի մեջ, աշնանային մացառներում ու խոլանում: Իսկ այժմ ոչինչ չէր ինայում և նույնիսկ ճանապարհի համար գարի էր լցրել խուրջինը:

Ահա այսպես ամբողջ գիշերը չարչարվում էր: Կինն էլ չէր քնում: Նա քնած էր ձևանում, որ չխանգարի ծերուկին կբաղվելու իր գործով, իսկ երբ վերջինս տնից դուրս էր գալիս, ծանր հառաչում էր: Ամուսնուն համուզելն անօգուտ էր: Հիմա էլ կարող էր ասել. «Մի մտածիր, ախր ու՛ր ես գնում: Ինչի՞ համար: Հո փոքր երեխա չես դարձել, չէ՞ որ մարդիկ վրադ կծիծաղեն»: Եվ սավալյն լռում էր: Վախենում էր, որ ծերուկն իրեն կարող է ասել. «Եթե նրա հարապատ մայրը լինեիր, ինձ չէիր աշխատի ետ պահել»: Նա այդպիսի խոսքեր լսել չէր ուզում: Այո՛, նա նրա որդուն չէր տեսել, չգիտեր, թե ինչպիսին է եղել: Պառավ Չորդոնը մի տասը տարի առաջ էր մեռել, իսկ ինքը ծերուկի երկրորդ կինն էր: Առանց այն էլ նրա համար տհաճ էր, շարունակ անտեղի մեղավոր էր պզուճ իրեն ամուսնու առջև, որ իրենց ընտանիքներով քաղաքում ապրող նրա երկու աղջիկները, հայտնի չէր, թե ինչու, երբեք չէին գալիս, ոչ մի կապ չէին պահպանում իրենց հետ, եթե չհաշվեիք այն, որ ինքը՝ Չորդոնը երբեմն, ջատ հապվադեպ, այցելում էր նրանց, երբ քաղաքում էր լինում: Ամուսինը նրանց մասին համարյա ոչինչ չէր պատմում, ինքն էլ աշխատում էր հարցուփորձ չանել: Խորթ մայրն այդպիսի դեպքերում ավելի լավ է մի կողմ քաշվի, այդպես ավելի հանգիստ կլինի: Մասամբ դրա համար էլ նա հաշտվեց ծերուկի այդ արտասուվոր մտա-

դրույթան հետ: Իսկ հետո խորհրդածելով վճռեց. «Գուցե մարդն էդպիսի մի կարոտ ունի: Թող գնա իսկապես, հոգին թեթևացնի, սիրտը հանգստացնի: Վիշտն ավելի թեթև կթվա...»

Վաղ լուսաբացին Չորդոնը վեր կացավ: Գնաց ձին թամբեց, հետո վերադարձավ հագավ իր նոր չեպկենը, վերցրեց պատից կախված մորակը և կիսախավարի մեջ կռանալով կնոջ անկողինն, շշուկով ասաց.

— Նասիպկա՛ն, գնում եմ, մի անհանգստանա, հենց վաղը ուշ գիշերին կվերադառնամ: Լուռ՛մ ես: Ի՛նչ ես սուս կացել, հը՛: Հասկացիր. չէ՛ որ նա որդիս է: Թեև ամեն ինչ գիտեմ, բայց սիրտս քաշում է էնտեղերը տեսնել: Հոգիս տառապում է, հասկացիր...

Կինը լուս բարձրացավ անկողնում և մթության մեջ ասես իսկապես տեսնելով, թե ինչ է դրել գլխին, մոթոնթալով հանդիմանեց ծերուկին:

— Մի նայիր գլխարկիդ: Քառասուն կարկատան ունի: Հո փայտ բերելու չես գնում, հյուր ես գնում:— Եվ իր գլխավերևի սնդուկի կափարիչը շոշափելով, հասնեց ամուսնու այնտեղ պահված գառնենու գլխարկը և տվեց նրան.— Ա՛ռ, հագիր: Հին գլխարկով անհարմար է:

Չորդոնը գլխարկը փոխեց և ուղղվեց դեպի դուռը:

— Սպասի՛ր,— ձայն տվեց կինը:— Պատուհանի գլուխը վերցրու այ էն ուտելիքի կապոցը, դիր խուրջինդ: Մինչև երեկո ճամփին կսովածանաս:

Չորդոնն ուլեց ասել՝ «ջնորհակալ եմ», բայց լռեց. կնոջը «ջնորհակալ եմ» ասելն անսովոր էր:

Գյուղը դեռ քնած էր, երբ Չորդոնը իր պամբիկին հեծած ետևամասերով անցավ փողոցները, որպեսզի իպուր տեղը շներին ոտքի չհանի, և գյուղի ծայրին շրջվեց սայլուղին, որը դեպի լեռներն էր տանում:

Երեկ, կեսօրին հենց այս ճանապարհով, հին, չորությունից ճաքճքած երկանիվին փայտ բարձած, նույն այս աշխետ վամբիկը լծած Չորդոնը տուն էր վերադառնում: Հարկավոր էր ձմեռվա փայտի պաշար տեսնել:

Նա Փոքր ձորի մուտքի մոտ վայրի թփուտի չոր ձյուղեր կտրտեց, սայլը լիքը բեռնեց և ինքը թամբին նստելով, ոտքերը

քեզներին դրած, անշտապ, երբեմն նիրհելով, իր համար ճակիով գնում էր: Անիվները սովորականի նման դարուվուտելուս դղրդում էին, սայլը ճռճում էր, օրը խաղաղ էր, տաք:

Աշնանային այնպիսի մի պահ է լինում, երբ օրեցօր եղանակը պետք է ցրտի, բայց մինչ այդ, ասես հրաժեշտ տալով, բացառիկ պայծառ ու պարզ օրեր են լինում: Բարձունքից այս անգամ ամբողջ շրջակայքն էր երևում, հովտի գյուղերը մուգ, լուսաթափանց այգիներով և տների ճերմակ պատերով, ծխախոտի տնկարանների արմատի վրա չորացած ժանգագույն թփերը, աշնանավար անող տրակտորները, բարձունքում թռչող արծաթագույն ինքնաթիռը և հորիզոնում ծխի գորշկապտավուն քարացած ծածկույթը քաղաքի ցածրավայրի վրա: Եվ այդ ամբողջ աշխարհի վերևում սավառնում էր ճախրող թռչունների մի սրագընթաց, մուգ, համր ալիք:

Չորսունը գիտեր՝ դրանք ծիծեռնակներ էին: Դեռ առավույան, երբ ցախի էր գնում, ծիծեռնակները երամներով հավաքվել էին հեռագրալարերի վրա: Երկար-երկար շարքերով նստել էին դեմ դիմաց և անշարժ մնում էին նստած, բոլորն իրար նման ճերմակ կրծքով, բոլորն իրար նման նրբատաշ գլխիկներով, բոլորն իրար նման պոչերի երկատված փայլուն նետերով: Նստած էին խաղաղ, երբեմն միայն զուսպ ծվկոց էին փոխանակում և, թվում էր, սպասում են ինչ-որ հատուկ ժամի, որպեսպի բոլորը միասին տեղից վեր կենան ու ճանապարհ ընկնեն: Եվ ծիծեռնակների այդ հավաքի մեջ ինչ-որ հանդիսավոր, իր խտուրթյամբ ու անթերի գեղեցկությամբ հրապուրիչ բան կար: «Սրանք քեզ համար ճնճղուկներ չեն», — հսկարտությամբ մտածեց Չորդունը:

Եվ ահա այժմ, իր աչքի առաջ ծիծառները թռան գնացին: Նրանք հրաժեշտի շրջաններ կատարեցին այն երկրի վերևում, որտեղ անց էին կացրել ամառը. օդի մեջ սավառնում էին անշշուկ, սրընթաց, վիթխարի արեգակի դեմ հուրհրատող, պսպղուն սև երամով:

Չորդունը երկար հետևում էր նրանց թռիչքին: Ահա նրանք ևս մի վերջին լայն շրջան կատարեցին աշնանային ամայի այգու վերևում, երամը ցնցվեց, խառնվեց, նորից կարգի ընկավ և սկսեց արագ հեռանալ դեպի մեծ տափաստանները: Նա ավելի և ավելի փոքր էր դառնում, հալվում էր երկնքի

լալուրում, ինչպես հեռավոր երգի արձագանքը ընդարձակ տարածություններում, և վերջապես վերածվեց մի սև կետի: Ծիծեռնակները չվեցին անձանոթ երկրներ: Դեռ առավոտյան նրանց կարելի էր տեսնել, հիանալ նրանցով, լսել նրանց ճավոդյունը: Եվ ինչ-որ մի անհասկանալի, քաղցր թախիծ հարբեցնող ալիքով խուժեց նրա հոգին, արցունքները պղտորեցին աչքերը, ծերուկն այլևս ոչինչ չէր տեսնում, բայց շարունակում էր նայել դեպի երկինք և հառաչել չգիտես ինչի համար, ինչ-որ հարապատ ու մոտիկ, անվերադարձ կորցրած բանի համար: Եթե ջահել լիներ, հրածեշտի երգը կերգեր:

Չորդունն իր խոհերից արթնացավ, երբ մոտիկից լսեց սմբակների դոփյուն: Լավ, թեթևաշարժ ձիով ինչ-որ մեկը բլրակով բարձրանում էր: Չորդունը նրան անմիջապես չճանաչեց: Պարզվեց, որ Սապարալին էր, հարևան գյուղից մի ծերուկ: Նրանք իրար լավ չէին ճանաչում, երբեմն հանդիպում էին հոգեհացերին կամ հարսանիքներին, բարևում էին իրար և դրանով էլ սպառվում էր նրանց ծանոթությունը: Սապարալին, ըստ երևույթին, ինչ-որ տեղ հյուր էր գնում: Նրա հագին վեպետի նոր չապան էր, նոր իջիգներ՝ նոր սրածայր կրկնակոշիկներով, գլխին աղվեսի թավամազ տեբետեյ և ձեռքին կարմիր արոսենու կոթով մտրակ:

— Էդ ի՞նչ ես մտքերի մեջ խորասուզվել, դարբին,— բարձր, սիրալիր ձայն տվեց Սապարալին և սանձերը ձգեց:

Այո՛, մի ժամանակ Չորդունը դարբին էր:

— Ծիծեռնակները չվում են,— շփոթված ասաց Չորդունը:

— Ի՞նչ: Ծիծեռնակներ՞րը: Որտե՞ղ են:

— Արդեն չվեցին:

— Թող չվեն իրենց համար: Յա՛խ ես տանում:

— Այո, ձմռան համար: Իսկ դու ու՞ր ես գնում:

Սապարալիի կարմրաթուշ, դեռ ջահելատես, սևամորուք դեմքին ինքնագոհ մի ժպիտ ծավալվեց.

— Տղայիս մոտ: Չէ՞ որ նա Ակ-Սայում, մեծ լեռների ստորոտում սովխուլի դիրեկտոր է,— և մտրակի լայն թավահարումով Սապարալին ցույց տվեց այն կողմը:

— Լսել եմ Ակ-Սայի մասին, լսել եմ,— գլխով արեց Չորդունը:

— Ահա և գնում եմ: Տղաս ապսպրել է. «Թող,— ասում

է,— հայրս մի երկու օրով գա»։ Թէն նրանք էնտեղ պետեր են, բայց առանց մեզ՝ ծերերիս, յուր չեն գնա։ Թոռս է պասկվում։ Պետք է հարսանիքը նախապատրաստեմ, որ ամեն ինչ սովորույթի համաձայն լինի, հյուրեր շատ կլինեն, մտածում եմ ձիարշավ կազմակերպել։

Եվ Սապարալին սկսեց պատմել որդու սովխույի գործերի մասին, որ այս տարի հարուստ բուրդ են խուլել, հովիվները մեծ պարգև-վարձատրություն են ստացել, ժողովուրդն իր դիրեկտորից գոհ է, բարի լուր կա, որ կարծես թե որդուն պարգևատրման են ներկայացրել։

Այդ բոլորը լավ էր, բայց Չորդոնը հիմա այլ բան էր մտածում, նա հանկարծ զգաց իր վաղեմի թախիծը, որ ցմահ լուծյան էր դատապարտվել իր հոգու խորքերում, բայց հավերժ կենդանի էր, ինքնակոչ այն թախիծը, որը մեծ ցավով արձագանքեց սրտում, երբ ծիծեռնակները չվում էին։ Եվ այժմ այդ թախիծը նոր ուժով, մի այրող բոցով բարձրացավ նրա կրծքում։ Դա որդու կարտուն էր, այո՛, նրա, որ վաղուց հեռացել էր այս աշխարհից։ Բայց չէ՞ որ մի ժամանակ նա էլ աշխատում էր այնտեղ, Ալ-Սայի մոտերքում և նույնպես մի ժամանակ հորը հրավիրում էր գալ, այցելել իրեն։ Եվ հաշիվ չտալով իրեն, թե ինչ է պատրաստվում անել, Չորդոնը խուսեց, ասես պառանցելով, ընդհատելով Սապարալին։

— Ինձ էլ է տղաս հրավիրել։

— Մի՞թե քո տղան էլ է այնտեղ։

— Այո,— սարսափից առաչելով շնչաց Չորդոնը։

— Իսկ ես չգիտեի,— պարպաստորեն ուները թոթվեց Սապարալին։— Դե որ էդպես է, լավ է։ Որտեղ ուզում են լինեն, աստված նրանց առողջություն տա։ Մնաս բարով,— այս խոսքերն ասելով, Սապարալին ձին քշեց։

Եվ հենց որ նա հեռացավ, Չորդոնը ուշքի եկավ։ Լուծյան, ամալության կրնգուն անհունությունը որոտի պես ցնցեց նրան. «Էդ հի՛նչ ասացի։ Սուտ, անճիշտ բան ասացի։ Ինչու՞...»

Չորդոնը ցած թռավ ու ճանապարհով վազեց Սապարալիի ետևից։

— Կա՛նգ առ, Սապարալի, կա՛նգ առ,— բղավեց ու վազեց դեպի նա, որ ներողություն խնդրի, որ ճշմարտությունն ասի։

Սապարալին ձիու գլուխը շրջեց.

— Ի՞նչ, ի՞նչ է պատահել քեզ,— անհանգստացավ նա:

Չորրօնը հևասպառ մտտ վապեց, ուզեց ամեն ինչ բացատրել, բայց այդ պահին նորից մի անկասելի ուժ, որդու մասին, որպես կենդանի մարդու, մտածելու ցանկություն թույլ չտվեց, որ Չորրօնն ասի ճշմարտությունն այն բանից հետո, երբ որդին հենց նոր պատահմամբ հարություն էր առել իր իսկ սեփական շուրթերին և արդեն ապրում էր ուրիշ մի մարդու գիտակցության մեջ: Նա չէր կարող անմիջապես նորից նրան թաղել: Չհամարձակվեց ասել, որ տղան վաղուց չկա, որ նա վաղուց գոհվել է պատերազմում: Չորրօնն ուզում էր, որ որդին մի քիչ ապրի, թեկուզ մի քանի րոպե: Հետո կասի, կհասցնի ասել...

— Նաավայ չունե՞ս: Առանց ծխախոտի մեռնում եմ, խնդրում եմ, տուր,— խնդրեց Չորրօնը:

— Օ՛, մաեք քեզ տանի, լավ վախեցրիր ինձ,— Սապարալին թեթևացած շունչ քաշեց և ձեռքը գրպանը տարավ ծխախոտ հանելու:— Վերցրու, ավիդ բաց արա: Իմ փորձով գիտեմ էդ անիծյալ ծխախոտի բանը,— ասաց ապակե անոթից Չորրօնի ափի մեջ նաավայի մի կույտ լցնելով:— Էդ ի՞նչ է ձեռքդ դողում, դարբի՛ն, ծերացել ես:

— Այո՛, պատերազմի ժամանակ մուրճը շատ թափով խփեցի, դրան ավելացրած ծերությունը,— պատասխանեց Չորրօնը:— Ներիր, որ քեզ ետ պահեցի:

— Մեծ դժբախտություն չէ: Դե լավ, ես գնամ:

— Բարի ճանապարհ,— ասաց Չորրօնը:

Այժմ արդեն մարդուն ետ պահելն անհարմար էր, և Չորրօնը նույնիսկ ուրախացավ, որ Սապարալին արագ վարգեց, և ինքն ստիպված չէղավ որդու մահվան մասին խոսել:

Սապարալիի հեռանալուց հետո Չորրօնը միառժամանակ ևս մտախոհ կանգնած մնաց ճանապարհին, հետո ասիլ բացեց, ծխախոտը գետին թափեց ու վերադարձավ դեպի սայլը:

Քայլում էր դանդաղ, գլխահակ: «Էս ի՞նչ արեցի, խելքս թոցրել եմ»,— քրթմնջաց, հետո կանգ առավ ճանապարհի մեջտեղը, մտածկուռ շուրջը դիտեց, հետո նայեց դեպի մեծ տափաստանների վերևի երկնային բարձունքները, սքնտեղ, ուր թռավ թռչունների երանը, և շջնջաց. «Ո՛չ, ես որդի ունեմ,

կա՛, նա կենդանի է:— Եվ հետո հանկարծ ցավով ու խռպոտ գոչեց.— Ես ունեմ որդի, ունեմ, ես էլ կզնամ որդուս մոտ, կտեսնեմ նրան, կտեսնեմ»: Եվ վերստին սսկվեց:

Դեպի գյուղ տանող ամբողջ ճանապարհին Չորդոնն ինքն իրեն համուլում էր, որ այդպես հուզվել պետք չէ, որ եղածն արդեն չես վերագարձնի, և, այնուամենայնիվ, որդու աիլը գնալու ցանկությունը նրա մեջ հրդեհի նման բորբոքվեց: Այդպես պիտի լիներ: Այդ հրդեհը վաղուց, շատ-շատ տարիներ էր նրա հոգում մարմրում: Նա հաճախ էր մտածում, երբեմն հափշտակությամբ երազում, թե ինչպես գնա այնտեղ, ծնրադրելու այն վայրերին, ոյտեղ բանակ գնալուց առաջ որդին անց էր կացրել իր վերջին օրերը: Իսկ Սասյարալիի հետ հանդիպումը պատահական կայ՞ծ եղավ միայն: Եվ այժմ Չորդոնի գիտակցության մեջ, իրականությանը բոլորովին չենթարկվելով, որդին կենդանացել էր, տարիները տարօրինակ կերպով խառնվել էին, ցանկալին իրականություն էր դարձել, երևակայությունը՝ եղելություն: Նա պատկերացնում էր, թե ինչպես, օրինակ, ինքը կզնա այդ աիլը, որդին ինչպես կընդունի իրեն, ինչի մասին կխոսեն: Հավանորեն կուրախանա. «Հայր, վերջապես եկար» և կմտտենա իրեն:

«Եկա, հարապատու, բարև: Դու միշտ նույնն ես: Իսկ ես, ինչպես տեսնում ես, ծերացել եմ»:

«Ձե, հայր, այնքան էլ ծեր չես, պարզապես շատ ժամանակ է անցել: Ինչու՞ ադքան ժամանակ չէիր գալիս: Ինչքա՞ն ժամանակ է անցել, քան տարի, գուցեն սվելի: Թե՞ ինձ չէիր կարոտում»:

«Ինչպե՞ս թե չէի կարոտում: Ամբողջ կյանքումս կարոտել եմ: Ներիք, որ այդքան երկար եմ քեզ ստիպել սպասել, ոչ մի կերպ չէր հաջողվում: Ինքդ գիտես, մայրդ մեռավ, թաղեցինք: Երբ դու պատերապմում կոհվեցիր, դրանից հետո նա անկողին ընկավ ու այլևս չբարձրացավ: Իսկ այ հիմա եկել եմ քո հիշատակը հարգելու: Եկել եմ երկրպագելու այն մարդկանց, որոնց մեջ դու ապրել ես: Ուզում եմ երկրպագել այս հողին, այս լեռներին, օդին, որք դու շնչել ես, շրին, որք խնել ես: Ահա և տեսնվեցինք, որդի՛ս: Ի՞նչ ես նայում, տայր, ցույց տուր դպրոցդ, ցույց տուր աիլդ, այնքան շատ էիր պտտւ՞մում նրա մասին...»

Չորդոնը զուր էր աշխատում հիշել և այդպես էլ չի իշեց այն որսորդի անունը, որի տանը ապրում էր իր Սուլթանը: Գիտեք միայն, որ նա լավ մարդ էր, որդին սիրում էր նրան. հիմա նա երևի յոթանասունին մոտ կլինի: Տեսնես կենդանի՞ է, թե՞ մեռել է: Նա հաճախ էր ապսպրում, որ Չորդոնը հյուր գնա, որսի գնա որսկան քարաբծվի հետ: Տեսնես այն քարաբծիվը կա՞: Չէ՞ որ արծիվները երկար են ապրում:

Կարծես թե որսորդը տղա ուներ: Սովորում էր առաջին դասարանում Սուլթանի մոտ, իսկ երբ երկրորդում էր, արդեն պատերազմն սկսվեց: Այդ մանչուկը հիմա հավանորեն քնտանիք ունի: Որսորդի կինը բարի կին էր: Բայց նրա գործը դժվար էր. և՛ կոլտնտեսությունում էր աշխատում, և՛ տան տնտեսությունը վարում: Մի անգամ նա Սուլթանին խնդրել էր, որ մի կերպ երկու քերծե շներին տանի, թողնի հոր մոտ: Ուժը չէր պատում ամբողջ ոհմակի համար լավ եփել: Սուլթանը մի անգամ այդպես էլ արեց, բերեց իր հետ կողքերին դեղին բծերով մի ապխտակ քերծե: Օ՛խ, ի՞նչ շուն էր: Այնտեղ միայն՝ Մեծ ձյունոտ լեռներում կարող են լինել այդպիսի գեղեցիկ, ջրածիծառի նման սրընթաց քերծեներ: Դրանք են վայրի այծյամներին թակարդը քշում: Իսկ առավոտյան Սուլթանը, այնուամենայնիվ, շանը ետ տարավ: «Տանտերը խիստ կվիրավորվի,— ասաց:— Ավելի լավ է ես կօգնեմ լավը եփելուն»: Եվ հեքիաթային քերծեն վալեց հեծանիվի ետևից: Չորդոնը ափսոսում էր բաժանվել նրանից, բայց հասկանում էր, որ որսորդի համար շունը շատ կարևոր է, իսկ ինքը դաբբնոցից դուրս չի գալիս: Այդ սպիտակ տայգանները վերացել են տեսնե՞ն, թե դեռ հալածում են աղվեսներին:

Այդ մասին մտածելով, Չորդոնը իր համար մի համուլիչ առիթ էլ գտավ: Այո՞, ինքը պարտավոր է այդ մարդու մոտ գնալ: Եթե վախճանվել է, նրա աճյունին երկրպագել, եթե ողջ է, նրա ձեռքը սեղմել, շնորհակալություն հայտնել որդու նկատմամբ հոգատարության համար:

Չորդոնն արգելում էր իրեն մտածել միայն մի հանգամանքի մասին: Հենց որ այդ միտքը երևան էր գալիս, նա վանազան հոգսերով խլացնում էր. սկսում էր մտքում հաշիվ անել, թե այս ձևեռ կորտոֆին ու չոր խոտն ինչ գին կունեն-

Նան, ոչխարը մորթելը երբ է ավելի հարմար, հորթը պահի՞, թե՞ ծախի...

Նա աշխատում էր չնտածել, որովհետև ամեն ինչ արդեն շատ անգամ էր մտածված ու կշռադատված: Ե՛վ անքուն գիշերներով, և՛ դարբնոցում այդ միտքը շատ տարիներ մուրձի հետ խփվել էր սայլին, թրծվել հնոցում, կոփվել ջրում: Եվ ինքն իրեն վաղուց արդեն որոշել էր, որ աստված միայն կարող է դատել՝ ըրավացի է ինքը, թե ոչ... Եթե այնպես պատահի, որ մյուս աշխարհում տեսնվի որդու հետ, ամեն ինչ կպատմի նրան, ինչպես եղել է... Բայց ներումն չի հայցի, ո՛չ: Նույնիսկ այն ժամանակ, երբ քաղաքում ապրող նրա աղջիկները հոր երեսին հրեշավոր խոսքեր ասացին, Չորդունը մեղա չեկավ: Չորդունը լռեց...

Իսկ աղջիկները մինչև հիմա չեն կարողանում ներել նրան այդ սարսափելի դեպքը: Դա պատահեց Սուլթանին ռազմաձակատ ուղարկելու օրերին քաղաքի կայարանում:

1941 թվականի հոկտեմբերին ինչ-որ մեկը դարբնոց՝ Չորդունի մոտ վազեց, թե՛ շապիր, իբր, տուն գնա, տղադ է եկել հրաժեշտ սալու: Չորդունն ինչպես որ կար, դարբնի խանձված, մրոտ գոգնոցով հենց տուն շտապեց: Ականջներում դեռ սալի պնզոցն էր: Նա շտապով քայլում էր փողոցով և այնքան էլ չէր հավատում. կարծես թե որդին վիճակոչվելու համար դեռ ջանել էր: Բայց պարզվեց, որ ճիշտ էր: Սուլթանը ինչ-որ մեկի ձիով շրջկենտրոնից պացել եկել էր հիվանդ մորը տեսնելու: Արյուն կես տարի էր, որ սա չէր ապաքինվում: Հորը խնդրեց գալ քաղաք կայարանում ուղևորելու: Մի կարգին չխոսեցին և, ինչպես պետք էր, հրաժեշտ տալ չհասցրին: Դե, ժամանակն էլ ինչպիսին էր. Ինչքան չափված խոսքեր, ինչքան չարտահայտված մտքեր, մնացին, սուրբ մեկի մեջ: Եվ դժվար թե որևէ մեկին հաջողվի նրբեւ արտահայտել այն բոլորը, ինչ այն ժամանակ կար ժողովրդի հոգում...

Չորդունը վարգարջավով քաղաք հասավ: Մտա երեսուն կլուները այնպիսի թափով քշեց, որ ձիուն ճամփին ուժասպառ արեց: Եվ առաջին բանը, որ աչքին ընկավ և ջըմեցրեց իրեն, կայարանի առջևի ամբոխն էր, խառնաշփոթությունը: Ով և ինչ ասես, որ չկար այդտեղ: Կողերին կարճիք արատառներով բեռնատար մեքենաներ, հարյուր ու խոտով բեռնված

սայեր ու արաբաներ, լծարձակված ու թամբած ձիեր, իսկ երկաթգծերին՝ շոգեքարշի սուլոցներ, վագոնների ճոնչյուն: Եվ այդ ամբողջ կուտակման մեջ՝ գյուղերից, ախլներից, քաղաքից հավաքված ժողովուրդ:

Չորդոնը ձիուց իջավ: Չին կապեց առաջին պատահած սայլին բավմաթիվ այլ ձիերի մեջ և գնաց որդուն գտնելու:

Քայլում էր, ժողովրդի արանքում հրմշտվում, հարցուփորձ անում. Ասացին, որ կորակոչվածները մերձկայարանային կորակայանում են, նրանց այնտեղ առանձին են պահում և բաց չեն թողնում, որովհետև շուտով ուղարկելու են:

Մի կերպ կորակայանի մոտ հասավ: Այնտեղ, պատի մյուս կողմում շարասյուներ էին դասավորում, հրամաններ էին երնչում, անվանականչ էր տեղի ունենում: Չորդոնը շփոթված կանգնած էր. այստեղ ինչպե՞ս մարդ գտնես: Ծառներն էլ էին խանգարում ջոկելու շարք կանգնած մարդկանց: Եվ հանկարծ իրենից ոչ հեռու լսեց. «Հա՛յր, հա՛յր, էստեղ եկ»: Երկու աղջիկներն էլ ձեռքները թափահարելով իրեն էին կանչում: Նրանք կանգնած էին կորակայանի մուտքի մոտ: Նրանց մոտ խցկըվելով, Չորդոնը պատից այն կողմ շարքի մեջ տեսավ որդուն: Սա ևս նկատեց հորը, ձեռքը թափահարեց, ժպտաց. Բնչ-որ տագնապահույզ, շփոթված ժպտաց: Խղճաց որդուն: Բուրբուխն պատանի էր, անբեղ, միայն հասակով էր մյուսներին հավասար, իսկ էնպես, ուսերն ու կերպարանքը տղայական էին: Նա դեռ աճում էր, և պետք է աճեր: Չորդոնը նրա մեջ իրեն էր տեսնում, տղան ամուր, ուժեղ տղամարդ էր դառնալու: Էլի մի երկու տարի, և պարթև երիտասարդ կատացվեր նրանից:

Հետագայում տղայի մասին մտածելիս, Չորդոնը շատ անգամ էր ցանկացել ինքն իր համար պարզել, թե ինչ մի բան կար նրա մեջ, որն ստիպում էր հարզել նրան, ոչ թե պարզապես սիրել,— ամենքն էլ սիրում են,— այլ հենց փոքրուրդունից հարզել իբրև խելացի, իրեն հավասար մարդու, թեև նաև բավականաչափ կապը կտրածն էր: Բայց այդպես էլ չէր կարողացել իր համար պարզել, թե ինչու էր այդպես: Հատկապես այն ժամանակից սկսած, երբ ևս ուսուցիչ դարձավ: Չորդոնը մեծ հարգանքով էր վերաբերվում նրան, լրջորեն էր նրա հետ հաշվի նստում, չնայած որ որդին երբեմն գալիս էր, մտանալով պիտոներական վկկապը հանել. ևս դպրոցում պիտոներջոկա-

տավար էր: Պատանին դեռ տաքարյուն էր, բուռն, բայց Չորդոնը համոզված էր, ժամանակի ընթացքում նրա բնավորությունը կկայունանար: Մարդուն չսխալեց է խանգարել, ձանձրալիորեն խրատել: Եվ նա ինքն այդ դեպքում իր ձանձուկան կգտնի, այդպես էր մտածում Չորդոնը: Եվ, հնարավոր է, որ հենց դա աղջիկների հետ ընդհարման պատճառ դարձավ: Սրանք երկուսն էլ,— ավագը՝ Չեյնեշը և կրտսերը՝ Սալիկան, սովորել էին քաղաքում: Ամուսնացան և քաղաքաբնակ դարձան: Նրանք Սուլթանին էլ քաղաք տարան, այստեղ նա մանկավարժական տեխնիկում ավարտեց և արդեն մի տարի էր, ինչ աշխատում էր որպես ուսուցիչ:

Երբ Չորդոնը վերջապես աղջիկներին մոտեցավ, նրանք, չգիտես ինչու, սկսեցին նրան ամբոխի միջից դուրս բերել: Թրջված, չարացած, նրանք կիսաձայն հայտյում էին եղբորը, մեջընկան, անմիտ տղա, հիմար անվանում: Ուր որ շարժվում էին, չորս կողմը մարդաշատ էր, աղջիկներն շտապում ու ջղայնանում էին, ուստի հենց հրապարակում, հրմշտոցի մեջ նրանց և հոր միջև այսպիսի խոսակցություն տեղի ունեցավ.

— Գիտե՞ս, որ որդիդ կամավոր է գնում:

— Ոչ,— վարմացավ Չորդոնը:— Իսկ ի՞նչ կա:

— Մենք վանգահարեցինք շրջան, փնկումիսարիատ, պարզվեց, որ նա ինքն է երեսը դեմ արել, դիմում տվել, խընդրել, որ իրեն պատերազմ ուղարկեն: Հասկանո՞ւմ ես:

— Նա ըստ տարիքի դեռ ջահել է, հասկանո՞ւմ ես բանն ինչ է:

— Ուրեմն համարել է, որ այդպես է հարկավոր:

— Հարկավո՞ր:— Եվ այստեղ աղջիկները իրար բերանից խոսք խլելով հարձակվեցին հոր վրա:— Ինչու՞ չես հասկանում, հա՛յր: Հերիք չէ, որ մեր ամուսիններն այնտեղ են: Հայտնի չէ՝ կվերադառնա՞ն, թե՞ ոչ: Հերիք չէ, որ մենք մենակ ենք մնացել, իսկ հիմա էլ նա, վերջինը ընտանիքում, ինքն է ձգտում ռազմաձակատ ընկնել:

— Նա էնտեղ ձոխ նման կկորչի: Դա պիտոներջուկատավարություն չէ նրա համար:

— Ի՞նչ ես սուս մնացել, հա՛յր:

— Իսկ ի՞նչ ասեմ, ի՞նչ անեմ:

— Հենց հիմա նրա մոտ գնա, մենք կխնդրենք, որ քեզ

թողնեն: Գնա և ասա, որ չհամարձակվի եղպիսի քան անել: Քանի դեռ ուշ չէ, համոզիր:

— Թող հրաժարվի, դեռ կհասցնի: Միայն դու կարող ես նրան համոզել:

— Ո՛չ, սպասեք,— քրթմնջաց Չորդոնը: Այդ իրադրության, այդ խառնաշփոթության մեջ նրա համար դժվար էր աղջիկներին կարգին բացատրել, թե չի կարելի մարդուց այդպիսի քան պահանջել: Իր խոսքից ինչպե՞ս հրաժարվի: Ինչպե՞ս կնայի այն մարդկանց աչքերին, որոնց հետ արդեն մի շարքում է կանգնած: Ի՞նչ կմտածեն նրա մասին, և նա ինքը հետո իր մասին ինչ կմտածի:

— Ոնց որ թե անհարմար է, կանաչի,— ասաց Չորդոնը:

— Ի՞նչ ամոթի բան կա:

— Ու՛մ ինչ գործն է, էստեղ նրան ո՞վ է ճանաչում, աստված իմ, ու՛մ է պետք նրա մասին իմանալ:

— Բայց չէ՞ որ ինքն իր մասին գիտե, — մռայլ առարկեց Չորդոնը:-- Դա է ամենակարևորը:

— Ա՛յ, թող, հայրի՛կ, նա դեռ երեխա է: Գնա՛, գնա՛, քանի դեռ ուշ չէ:

Այդ պահին հենց ժողովուրդը շարժվեց, դժվժաց, մի կողմ քաշվեց: Փողային նվագախումբը քայլերգ թնդացրեց. կարմիր դրոշը փողփողաց վերևում, և գորակայանի դարպասից շարքով սկսեցին դուրս գալ մարտիկները, գնացքի բեռնումը հայտարարված էր: Իսկ աղջիկները, Չորդոնի թևքերին կառչած, շտապեցնում էին, հարյուրավոր ձայների ու երաժշտության մեջ բղավում:

— Շուտ կոմիսարի մոտ գնանք: Նա կայարանում է: Տղայիդ պետք է փրկես:

— Հա՛յր, գնանք, ի սեր մեր հիվանդ մոր: Կոմիսարին ասա մեր մոր մասին, ասա, որ նա մահամերձ է:

Այդ խոսքերի ժամանակ Չորդոնն սկսեց տատանվել: Եվ նրանք ուղեկցողների ախրոխի միջով նրան քարշ տվեցին դեպի կայարան, որտեղ վինվորներին ճանապարհող կոմիսարն էր:

Հրապարակից դեպի կայարանի շենքն էր տանում մի բարձր քարե սանդուղք: Սանդուղքի վրա վերից վար մարդիկ էին խռոված: Իսկ աղջիկները տաքացած, քրտնած մարմին-

ների միջով, պատերազմի վշտից մթագնած հարյուրավոր աչքերի մոտով, իրարից բաժանվող մարդկանց արցունքների, արիության ու հուսահատության միջով, թմբուկների թնդյունքի ու վինվորական երաժշտության հնչյունների, հրապարակի վինվորների հրաժեշտի աղաղակների, իր սեփական ցավի ու հոգու լռեցյալն ճիչի միջով նրան դեպի վերև էին քաշում:

Եվ թեև Չորդոնը հիանալի հասկանում էր, որ քույրերն իրենց եղբոր բարին, նրա և ամբողջ ընտանիքի համար լավն են միայն ցանկանում, որ նրանք յուրովի սիրում են իրենց եղբորն ու պահպանում, նրա մեջ խուլ չարություն էր բարձրանում աղջիկների հանդեպ, որ իրեն տանում են, որպեսզի որդու թիկունքում կարգադրություններ անի նրա կամքի ու արարքի ինքնուրույնության դեմ, նրա մեջ սայանի մարդու արժանապատվությունը: Իսկ աղջիկները աստիճանների վրայով, փոթորկվող ամբոխի միջով նրան շարունակ քարշ էին տալիս դեպի վեր: Աանդուղքի վերին աստիճանների վրա Չորդոնը վերջապես տեսավ քայլող շարասյունը, որի մեջ էր և իր որդին: Շարասյունը եզրափակում էր փողային նվագախումբը, դա վերջին խումբն էր, որ էշերն էին նստեցնում: Սուլթանը քայլում էր վերջին շարքում: Չորդոնը անմիջապես նրան ճանաչեց և տեսավ, թե նա ինչպես է շուրջը նայում: Նա ժողովրդի մեջ հորն ու քույրերին էր որոնում: Եթե միայն նա իմանար, թե այդ պահին հորը կոմիսարի մոտ էին քարշ տալիս, որպեսզի նրա համար հրաժարումն աղերսի, որպեսզի սեփական աչքերում նրան ստորացնի, որպեսզի նրա մեջ մարդկային արժանապատվությունը նվաստացնի:

Հետո Չորդոնը տեսավ, թե ինչպես ամբոխի միջից դուրս վազեց կարմիր գլխաշորով մի աղջիկ: Նա նետովեց դեպի Սուլթանը, բայց նրան անմիջապես ետ մղեցին, և աղջիկը հասցրեց միայն նրա ձեռքը սեղմել:

Երբ մոտեցան կայարանի պետի ստանձնասենյակին, որտեղ կոմիսարն էր, աղջիկներն սկսեցին նրան դեպի դուռը հրել:

— Գնա՛, ջու՛տ գնա, ասա, որ հայրն ես, մոր ճասիլն ասա: Ասա, որ նա չի մտածել, դեռ փոքր տղա է: Խնդրիր, թող էշերնից իջեցնեն: Ամեն ինչ տեղը տեղին բացատրիր:

— Դե գնա, հա՛յր, ի՞նչ ես նայում: Ամեն բոպեն թանկ է: Չորդունն սկսեց ամաչել մարդկանցից, թեև նրա վրա ոչ

որ ուշադրություն չէր դարձնում: Ե՛վ գինավորականները, և՛ քաղաքացիական պաշտոնականները, իրենց գործերով պատված, մտանոգ վապկում էին:

— Ես էդպէս սուփոր չեմ, չեմ գնա, — կորականապէս հրաժարվեց Չորդունը:

— Ա՛չ, կգնաս:

— Իսկ էթե չգնաս, մենք ինքներս կգնանք: Մենք ինքներս գլուխ կբերենք: — Եվ, համբերություններ կորցրած, աղջիկները նետվեցին դեպի կոսիաարի առանձնասենյակի դուռը:

— Չհամարձակե՛ք, չգնա՛ք. — Չորդունը շատախոլ նրանց թեւերից բռնելով, դեպի ելք քարշ ւովեց:

Նա թափով քարշ էր տալիս նրանց նորից ամբոխի միջով աննգուղքի աստիճաններով ներքև: Ե՛վ այդ որսիին նա աղջիկներից լսեց այն, ինչը մարդ հաղվաղեալ էլ լսում իր պավակներից:

— Գո՛ւ քո որդուն մահվան ես բշում:

— Անիծյալ լինես, դու մեր հայրը չես:

— Այո՛, դու մեր հայրը չես, — հաստատեց մյուսը:

Գննատված Չորդունը դանդաղորեն քաց արեց սեղմած մատները, քաց թողեց նրանց ձեռքերը, լուռ ջրջվեց և մարդկանց հրմշտելով նետվեց դեպի հրապարակ: Նա շտապում էր հրածեշտ տալ որդուն, ձեղձելով մարդկային անտառը, ճանապարհ էր քացում դեպի որդին, ազնուկ-աղաղակի միջով աշխատում էր հասնել կառամատուցին, բեռնման հարթակին: Բայց դեպի այնտեղ մուտքն արդեն արգելված էր: Կառամատուցին հորձանք էր տալիս մարդկային սև պանգվածը, որոտում էր փողոցին նվազախուժքը, այնտեղ մարդ ոտք դնել չէր կարող:

Չորդունը կառամատուցի վանդակորմին սեղմված, գլուխների ծովի վրայով նայում էր վերջին երկար գնացքակազմի կարմիր վագոններին:

— Սուլթա՛ն, Սուլթա՛ն, որդիս, ես այստեղ եմ: Լուռ՛մ ես ինձ, — ձեռքերը վանդակորմից ներս կարկառած բղտվում էր նա:

Բայց բղավելը չէր օգնի: Պատի կողքին կանգնած երկաթուղայինը հարցրեց.

— Զի ունե՛ս:

— Այո, — պատասխանեց Չորդոնը:

— Իսկ գիտե՞ս, թե որտեղ է տեսակալորման կայանը:

— Գիտեմ, միուս կողմը:

— Ուրեմն տես թե ինչ, հերիկ, նստիր ձիդ և սլացիր ենտեղ: Կհասնես, մի հինգ կիլոմետր է, ոչ ավելի: Էշելոնը մի րոպե էնտեղ կկանգնի, էնտեղ էլ որսուպ հրածեշտ կտաս, միայն թե արագ քշիր, մի կանգնիր:

Չորդոնը հրապարակում դես ու դեն նետվեց, մինչև իր ձին գտավ, և հիշում է միայն, թե ինչպես թափավ բացեց երասանակի հանգույցը, ոտքը ապանայակին նետեց, ինչպես մտրակով վառեց ձիու կողերը և կռացած սլացավ փողոցով երկաթուղու երկայնքով: Ամայի, թնայունով արձագանքող փողոցով, վախեցնելով հազվադեպ հանդիպող հեռիտուն ու հեծյալ անցորդներին, նա սուբաց կատաղի քոչվորի նման: «Միայն թե հասնեմ, միայն թե հասնեմ, այնքան շատ բան է հարկավոր ասել որսուս», — մտածում էր և առանց սեղմած առամները բացելու արաստանում սուբացող հեծյալի ազերան ու թախանձանքը. «Օգնեցեք ինձ, նախնիների ոգիներ: Օգնիր ինձ, նծույզների պահապան Կանթար-աթա, թույլ մի տուր, որ ձիս սպաթափ: Բազեի թևեր տուր նրան, երկաթե սիրտ տուր նրան, Եղջերվի սոքեր տուր նրան, ձկան թոքեր տուր նրան»:

Փայտցն անցնելով, Չորդոնը դուրս եկավ երկաթուղու թմբի ներքևի արահետը և նորից ձին բաց թողեց: Տեսակալորման կայարանն արդեն հեռու չէր, երբ թիկունքից սկսեց նրան հասնել էշելոնի սզվուկը: Երկու, իրար էտեկից շարված շոգեքարջերի ծանր, տասյ դրոյոյունը միջող լեռան նման իջավ նրա կռացած լայն ուսերին:

Էշելոնն անցավ սլացող Չորդոնից: Չին արդեն ուժասպասվե էր: Բայց Չորդոնը հասնելու հույս ուներ, միայն թե գնացքը կանց առներ, մինչև տեսակալորման կայարանը քիչ էր մնում: Եվ երկյուղն ու տագնապը, թե գնացքը կարող է հանկարծ կանգ չառնել, նրան սափուլեցին ասածուն հիշել. «Տե՛ր աստված, կթե դու կաս երկրի վրա, կանգնեցրու՛ այդ էշելոնը: Խնդրում եմ, կանգնեցրու՛, կանգնեցրու՛ էշելոնը»:

Էշելոնն արդեն կանգնած էր տեսակալորման կայարանում, երբ Չորդոնը հաժաարվեց արջի վագոններին: Իսկ որդին վազում էր գնացքի երկարությամբ հորն ընդառաջ: Նրան

տեսնելով, Չորդունը ձեռք ցած թռավ: Նրանք լուռ իրար գիրկ նետվեցին և, աշխարհում ասեն ինչ մտածած, քարացան:

— Հա՛յր, ներիք ինձ, կարեւոր եմ գտում,— ասաց Սուլթանը:

— Գիտեմ, որդյակ:

— Ես քույրերիս նեղացրի, հա՛յր: Եթե կարող եմ, թող մոռանան վիրավորանքը:

— Նրանք քեզ ներել են: Նրանցից մի նեղանա, մի մոռանա, գրիք նրանց, լսո՞ւմ ես: Մորդ էլ մի մոռանա:

— Լավ, հա՛յր:

Կայսրանում գունգը մեծ-մեծակ հնչեց, հարկավոր էր բաժանվել: Հայրը վերջին անգամ նայեց որդու դեմքին և մի ակնթարթ նրա մեջ տեսավ իր դիմագծերը, իրեն դեռ երխաւնայրը, դեռ արատանեկութան արշալույսին: Ես ամուր կրծքին սեղմեց որդուն: Եվ այդ պահին իր ամբողջ էությունը ցանկացավ որդուն փոխանցել հայրական սիրը: Նրան համբուրելով, Չորդունը փինուպի բանն էր կրկնում.

— Մարդ եղիր, որդիս: Որտեղ էլ որ վնեմ, մարդ եղիր: Միշտ մարդ մնա:

Վագոնները ցնցվեցին:

— Չորդուն՛ի, ճանապարհիւում ենք,— բլամկեց նրանահմուտարը:

Եվ երբ ընթացքի հետ Սուլթանին վագոն քաշեցին, Չորդունը ձեռքերը կախ զցեց, հետո շրջվեց և, վարվելով ձիու քրտնած, առք բաշին, հեկեկաց: Չիտ սլարանոցը զրկած նա բախու էր և այնպես ուժգին ցնցվում, որ նրա վշտի ծանրության տակ ձեն անբավներն էր տեղից տեղ փոխում:

Երկայնուղայինները լուռ անցնում էին կողքից: Նրանք գիտեին, թե այդ օրերին ինչու են լալիս: Միայն կայսրանուային մանչուկները, հանկարծ սակվելով, կանգ առան և հետաքրքրությամբ ու մանկական ցավաւկցութայամբ նայեցին այդ մեծ, ծեր, բացող մարդուն:

Արևը երկու բարդու չափ բարձրացել էր լեռներից վերև, երբ Չորդունը, Փոքր ձորը անցնելով, դուրս եկավ լայն տաքաժուրթունները բլրաշատ հովտի, որ ձգվում էր ընդհուպ մինչև ձյունառ լեռների ստորոտները: Չորդունի շունչը կտրվեց: Այս երկրում է ասլել նրա որդին...